

Unknown Archive Materials about XIX-XX Century Southern - Western Georgia Evaluated by Foreigners

Otar Gogolishvili,

Professor

Batumi Shota Rustaveli State University
Department of history, archeology and ethnology
Georgia, Batumi
otar.gogolishvili@bsu.edu.ge

Emzar Makaradze

Professor

Batumi Shota Rustaveli State University
Department of Oriental Studies,
Georgia, Batumi,
emzar.makaradze@bsu.edu.ge

Abstract

The historic fate of One of the most important regions of Georgia is really special. By the wrongness of historic fate, this strong hearth of Georgian civilization was separated from the united Georgian organism and transformed as a component part of other country, but its residents did not forget the love and respect of their native language. AAs a result of the war between Russia and Ottoman Empire (1877-1878), this region returned to its motherland, but this time the Caucasian administration of Russian

empire was trying to hinder its development and confront this side to the rest of Georgia. In Russian leaders' opinion, it should transform to an important bridge-head for Russian expansion in the near east and platform for implementation of far-reaching plans of empire.

Foreigners were also interested in this region of Georgia. They visited to this region at many times and left us important information about political, social, economic and cultural-educational life of the southwestern Georgia of that time (XIX-XX cc.).

Keywords: Georgia; Archive Materials.

უცნობი საარქივო მასალები, უცხოელების მიერ შეფასებული XIX-XX საუკუნის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შესახებ

ოთარ გოგოლიშვილი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა
და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის პროფესორი.
otar.gogolishvili@bsu.edu.ge

ემზარ მაკარაძე

პროფესორი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი
საქართველო, ბათუმი
emzar.makaradze@bsu.edu.ge

აბსტრაქტი

საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი რეგიონის, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ბედი, მართლაც, გამორჩეულია. ქართული ცივილიზაციის ეს მძლავრი კერა, ისტორიული ბედის უკუღმართობის გამო, ძალით მოწყვეტეს ერთიან ქართულ ორგანიზმს და სხვა სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილად გადააქციეს, მაგრამ მის მკვიდრთ ვერ დაავიწყეს მშობლიური ენის სიყვარული და პატივისცემა. რუსეთ-ოსმალეთს შორის წარმოებული ომის (1877-1878 წ.წ.) შედეგად, იგი კვლავ დაუბრუნდა დედა-სამშობლოს, მაგრამ ამჯერად, რუსეთის იმპერიის კავკასიური ადმინისტრაცია აფერხებდა მის განვითარებას და ცდილობდა ეს მხარე დაეპირისპირებინა დანარჩენი საქართველოსათვის. რუსეთის სახელმწიფოს მესვეურთა აზრით, იგი უნდა გადაქცეულიყო ახლო აღმოსავლეთში რუსული ექსპან-

სიის მნიშვნელოვან სამხედრო ფორპოსტად და იმპერიის შორსგამიზნული გეგმების განხორციელების პლაცდარმად.

საქართველოს ამ რეგიონით უცხოელებიც დაინტერესდნენ. ისინი ამ მხარეს არაერთხელ ეწვივნენ და დაგვიტოვეს საყურადღებო მასალები იმდროინდელი (XIX-XXს.ს.) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების შესახებ.

საკვანძო სიტყვა: დასავლეთ საქართველო; უცხოელთა ჩანაწერები.

მსჯელობა

საქართველოს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი რეგიონის, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ბედი, მართლაც, გამორჩეულია. ქართული ცივილიზაციის ეს მძლავრი კერა, ისტორიული ბედის უკუღმართობის გამო, ძალით მოწყვიტეს ერთიან საქართველოს და სხვა სახელმწიფოს შემადგენელ ნაწილად გადააქციეს, მაგრამ მის მკვიდრთ ვერ დაავიწყეს მშობლიური ენის სიყვარული და პატივისცემა. რუსეთოსმალეთს შორის წარმოებული ომის (1877-1878 წ.წ.) შედეგად, იგი კვლავ დაუბრუნდა დედა-სამშობლოს, მაგრამ, რუსეთის იმპერიის კავკასიური ადმინისტრაცია ყოველმხრივ აფერხებდა მის განვითარებას და ცდილობდა ეს მხარე დაეპირისპირებინა დანარჩენი საქართველოსთვის. რუსეთის სახელმწიფოს მესვეურთა აზრით, იგი უნდა გადაქცეულიყო ახლო აღმოსავლეთში რუსული ექსპანსიის მნიშვნელოვან სამხედრო ფორპოსტად და იმპერიის შორსგამიზნული გეგმების განხორციელების პლაცდარმად.

საქართველოს ამ რეგიონით უცხოელებიც დაინტერესდნენ. ისინი ამ მხარეს არაერთხელ ეწვივნენ და დაგვიტოვეს საყურადღებო მასალები იმდროინდელი (XIX-XX სს.) სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცხოვრების შესახებ.

საინტერესოა ინგლისელი საქმოსნის მარტინ ბოლის 1804 წლის დოკუმენტი, რომელიც ეხება აგვისტოს თვეში მის ყოფნას ბათუმში, რომელიც სტამბულიდან ჩამოვიდა.

მარტინ ბოლი საუბრობს იმდროინდელი ბათუმის საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე. იგი ქალაქში სამ თვეს გაჩერებულა და დაავადებულს დაუტოვებია იქაურობა.

ბოლი აღნიშნავს, რომ ბათუმი ძალიან ბინძური და უწყესრიგო ქალაქია, თუმცა ქალაქი მას არ ეთქმის, სულ სამი ქუჩაა და თითოეული ქუჩის ბოლოს სასაფლაოა. ეს სასაფლაოები იმდენად მოუვლელია, რომ სიცხეში იქაურობა ყარს. ბათუმის ჰავა აუტანელია - წერს ინგლისელი ბოლი. „ქალაქში მუდმივად არავინ ჩერდება. ვინც ჩადის მალე ტოვებს ბათუმს. მეც შემეყარა ავადმყოფობა და იძულებული ვარ დავტოვო ეს ქალაქი“. როდესაც მოსახლეობაზე საუბრობს, ბოლი აღნიშნავს, რომ ქალაქში ძირითადად თურქულად საუბრობენ, მაგრამ გაიგონებთ ბერძნულსაც და ალაგ-ალაგ ლაზურსაც. ქალაქში არ არის არცერთი საზოგადოებრივი დაწესებულება. თუ არა ჩავთვლით ორ ყავახანას, სადაც თავს იყრის ქალაქის ყველა მცხოვრები. ბათუმის პორტი მოუწყესრიგებელია და ამის გამო გემები არ შემოდის. ჩემი იქ ყოფნის განმავლობაში სულ ორი თურქული გემი შემოვიდა და ისიც სწრაფად უკან გაბრუნდა... ასეთია ინგლისელის შეხედულება 1804 წლის ბათუმზე (სცსია,გ.124,აღწ.14,საქმე567, ფურც.100).

1810 წლის ბათუმისა და მისი შემოგარენის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან ფრანგები ლუი კუპერი და მარსელ ფონტრიე. მათი ჩანაწერებიდან ირკვევა, რომ 1810 წლის ოქტომბერში ისინი ყოფილან ბათუმში. მიუთითებენ, რომ თურქებმა ბათუმში დაიწყეს კეთილმოწყობითი სამუშაოები, მაგრამ ბოლომდე ვერ მიიყვანეს. ფრანგები აღნიშნავენ, რომ მუშებს შორის ზანგებიც არიან, ისინი გასაუბრებიან მათ და შეუტყვიათ, რომ ზანგები მოვიდნენ ჩრდილო აფრიკიდან, რამდენიმე მათგანი კიდევაც დასახლდა ბათუმში. თურქეთის ხელიოსუფლებამ მათ ამის ნება დართო. თურქეთის ბათუმელი ხელმძღვანელისათვის აიგო ხის ორსართულიანი შენობა.

ბათუმის ხელმძღვანელი ერთი ჩასუქებული, არასიმპატიური ადამიანი ყოფილა. როგორც თვითმხილველი აღნიშნავს, ის ხშირად გადიოდა ქალაქიდან და დიდხანს არ ბრუნდებოდა უკან. ამის გამო უკმაყოფილო მოსახლეობა საჩივრებს გზავნიდა სტამბულის ხელისუფლებასთან. ჩვენი იქ ყოფნის დროს ბათუმში მოხდა საზარელი მკვლელობა, ეჭვიანობის ნიადაგზე ქმარმა ცოლს ყელი გამოლადრა და ამოხოცა ქალის საყვარელი და მისი ოჯახის წევრები. ეს კაცი დააკავეს და გაასამართლეს სპეციალურად სტამბულიდან ჩამოსულმა მოსმართლეებმა.

სასამართლო პროცესი ქალაქის მთავარ მოედანზე გაიმართა და მას მთელი ბათუმისა და მისი შემოგარენის მოსახლეობა დაესწრო. მოსამართლემ ხალხს მიმართა თუ რა სახის განაჩენი გამოეტანა. მოსახლეობამ დაიყვირა, რომ მკვლელი უნდა ჩამოახრჩოთო. მართლაც მკვლელი იქვე ბოძზე ჩამოკიდეს და იგი იქ ორი დღის განმავლობაში იყო, შემდეგ ჩამოხსნეს, მაგრამ არ ვიცით სად დამარხეს...

ფრანგები აღნიშნავენ, რომ ბათუმის პორტში გემები ხშირად შემოდის და ქალაქში შემოჰქონდათ სხვადასხვა სახის საქონელი. აი ასეთი შეხედულების არიან ფრანგები 1810 წლის ბათუმზე. ჩანაწერების დანარჩენები ნაწილი ეძღვნება შავიზღვისპირეთის სხვა ადგილებს, რა თქმა უნდა ისიც საყურადღებოა და საინტერესოა მკვლევართათვის, მაგრამ მის განხილვას ამჯერად არ შევეუდგებით (სპსია, კავკასიის ფონდი №574, საქმე 1234, ფურც. 11).

როგორც ჩანს, განსაკუთრებით გახშირდა უცხოელების ვიზიტები ბათუმში 1820 წლიდან. ეს ალბათ გამოწვეული იყო რუსეთსა და ოსმალეთს შორის მომავალი ომის მიზეზებით. ბათუმში ამ დროიდან საკმაო რაოდენობით რუსებიც გვხვდება. მაგალითად, 1821 წელს ბათუმში ყოფილან ნიკოლაევი, დავიდოვი და სერგეევი. მათ ბათუმის შესახებ არ დაუტოვებიათ არანაირი ჩანაწერები. ოსმალეთის ხელისუფლებას ეჭვი აუღია სერგეევზე, რადგანაც ის ყავახანის ხშირი სტუმარი ყოფილა და საუბრობდა ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ის დაუკავებიათ, მაგრამ შემდეგ გაუნთავისუფლებიათ (სპსია, კავკასიის ფონდი № 574, საქმე 1234, ფურც. 67).

1822 წლის აპრილში ფრანგული გემით ბათუმში შემოსულა და რამდენიმე ხნით დარჩენილა ალესანდრე კოსტილევსკი. საარქივო მასალიდან არ ჩანს, თუ იგი რომელი სახელმწიფო უწყების მოხელე იყო, მაგრამ მისი ნაამბობიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კოსტილევსკი სამხედრო სადაზღვევო საქმიანობისათვის უნდა ყოფილიყო ბათუმში ჩასული. კოსტილევსკი აღნიშნავს, რომ: „რუსეთს ბათუმისთვის მომავალი ბრძოლის დროს დიდი წინააღმდეგობა შეხვდება. ოსმალეთის ხელისუფლება ქალაქს საგანგებოდ ამაგრებს. მის აღმოსავლეთ სანაპიროსთან ააგეს ხელოვნური სიმაგრე,

რომელიც აკონტროლებს აკვატორიაში მოძრავ ყველა საშუალებებს. ასეთივე სიმაგრის მშენებლობაა დაწყებული პორტის დასავლეთის მიმართულებით. ქალაქში მოძრაობენ ოსმალთა ჯარისკაცები, მოსახლეობაზე ვერ ვიტყვი, რომ ჭრელია. უმეტესობა ოსმალთაა, მაგრამ ქალაქში ზოგჯერ ოსმალეთის მეზობელი, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფი ქართველებიც შემოდინან და ქალაქში ვაჭრობენ. ისინი განსაკუთრებული კონტროლ ქვეშ ყავთ აყვანილი ოსმალეთის ხელისუფლებას. ძირითადად ვაჭრობენ საყოფაცხოვრებო საქონელით. ყველაზე მეტი მომხმარებელი ჰყავს პორტთან ახლოს მყოფ ორ დიდ მაღაზიას, საიდანაც ვაჭრობენ პირდაპირ გემებიდან შემოტანილი საქონლით. ერთ-ერთი მაღაზიის მეპატრონე წარმოშობით ინგლისელია, მაგრამ გათურქებული... ქალაქიდან გარეუბნებისაკენ დაწყებულია გზების მშენებლობა, მშენებლობას აწარმოებს გერმანელი ინჟინრები, მაგრამ ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, რომ ეს გზები სამხედრო დანიშნულებისათვის უნდა იქნეს გამოყენებული...“ შემდეგ კოსტილევსკი საუბრობს მოსახლეობის ჩაცმულობაზე, ყოფა-ცხოვრებაზე, მაგრამ მოცემულია მხოლოდ მწირი, ზედაპირული ცნობები (სპსია, კავკასიის ფონდი №574, საქმე 1234, ფურც. 99-101).

მსგავსი ცნობებია მოყვანილი 1823 წელს ბათუმში მყოფი რუსეთის ქვეშევრდომის სემიონ გინზბურგის მონათხრობიდან, რომელიც მიუთითებს, რომ მასთან საუბარში ოსმალებს აღუნიშნავთ, რომ რუსეთი ვერ შეძლებდა ბათუმის ხელში ჩაგდებას. ის იმასაც აღნიშავს, რომ ბათუმში იგი შეხვდა სომეხ და ბერძენ მოსახლეობას და გაარკვია, ისინი რუსეთისადმი ლოიალურად იყვნენ განწყობილნი... აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეს პიროვნება, სემიონ გინზბურგი (ალბათ ეს უნდა იყოს, სახელი და გვარი ნამდვილად

ემთხვევა - ო.გ. ე.მ.) 1825 წელს ნამყოფია გურიაში და საინტერესოდ აღწერს გურიის საზოგადოებრივ და საყოფაცხოვრებო მდგომარეობას. ის საუბრობს გურიის სამთავროზე და აღნიშნავს შემდეგს: „გურია მდებარეობს რუსეთის იმპერიის უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. ადრე ეს სამთავრო დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული ყოფილა. მას შემდეგ რაც იგი რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შევიდა (თუმცა 1825 წელს იგი ფორმალურად მაინც დამოუკიდებლად არსებობდა ო.გ. ე.მ.), შედარებით მშვიდად დაიწყო ცხოვრება. მაგრამ სამთავროში ჯერ კიდევ არეულობა იგრძნობა. რუსეთის ჯარი განლაგებულია სამთავროს ტერიტორიაზე. ადგილობრივი ხელისუფლება დაბნეულია. რუსეთის ხელისუფლება ძირითადად აკონტროლებს სიტუაციას სამთავროში. ადგილობრივი მთავარი მამია ავადაა და სამთავროს ძირითადად მისი ცოლი სოფიო განაგებს, მაგრამ რუსეთის ჯარის მეთაურები მას ნაკლებ ანგარიშს უწყვენ. სამთავროს ცენტრი ოზურგეთია, რომელიც ქობხაებითაა მოფენილი. ოზურგეთში არ არის არც ერთი ხეირიანი საზოგადოებრივი ადგილი. მთავარმა მამიამ ერთი ორსართულიანი შენობა ააგო, რომლის პირველ სართულზე მაღაზია განათავსა, მეორეზე კი დუქანი.

გურულები ძალიან მოძრავი ხალხია, ისინი მიაშობდნენ, რომ ადრე მათ სამთავროში ტყვეთა სყიდვა ყოფილა გავრცელებული. ტყვეებს ყველანი ყიდნენ - დაწყებული მთავრის ოჯახიდან - დამთავრებული გლეხამდე. მათ სოფლებს ხშირად თავს ესხმოდა მეზობელი ქობულეთის მხარედან შეიარაღებული რაზმები და ხალხს იტაცებდნენ ოსმალეთში გაყიდვის მიზნით. ქობულეთი, - აღნიშნავს გინზბურგი, - როგორც ადგილობრივებმა მითხრეს, ადრე გურიის მთავრის მფლობელობაში შედიოდა, დიდი ხნის განმავლობაში მანამ,

სანამ ამ მხარეს ოსმალები დაისაკუთრებდნენ, ახლა იგი გადაქცეულია ავაზაკთა ბუდედ, რომლებიც ხალხით ვაჭრობს. არც გურულები რჩებიან ვალში, ისინიც ხშირად გადადიან ქობულეთის მხარეს და თვითონ იტაცებენ იქაურებს და თავიანთ სახლებში ამუშავებენ, ზოგს კი ოსმალებზე ყიდიან. თუ ეს თავდასხმა უშედეგოდ დამთავრდა, მაშინ გაბრაზებულები რომელიმე ტყვეს ხეზე ჩამოკიდებდნენ სხვების დასაშინებლად. ყველა გურული შეიარაღებული დადის, არიან სტუმართმოყვარენი, მაგრამ ამასთანავე ძალიან ბრაზიანები. გურიაში სუსტად არის განვითარებული აღებ-მიცემობა, ფული თითქმის არ ტრიალებს, ხდება ნატურით გაცვლა, საქონელი ძირითადად შემოდის მეზობელი იმერეთისა და სამეგრელოს მხარეებიდან. ასევე, მეზობელი ქობულეთის მხარიდან შემოდინება კონტრაბანდული საქონელი, რომელსაც ძირითადად მთავრის ოჯახის წევრები და შედარებით შეძლებული ადამიანები ყიდულობენ... გურია ძალიან ლამაზი მხარეა, თვალწარმტაცი ლანდშაფტი წარუშლელ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ერთ-ერთმა რუსმა ჯარისკაცმა მითხრა, რომ ბევრ ადგილას უომია, მაგრამ ასეთი ლამაზი მხარე არსად არ შეხვედრია...“ ვფიქრობ, გინზბურგის ეს ცნობები საყურადღებოა იმდროინდელი გურიის ისტორიის შესასწავლად (სპსია, კავკასიის ფონდი № 574, საქმე 1234, ფურც. 118-124).

ბათუმის მხარის შესახებ საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის 1833 წელს ბათუმში მცირე ხნით მყოფი ავსტრიელი მოგზაური გერჰარდ ბუხვალდი. იგი ბათუმში თბილისიდან ჩავიდა და შემდეგ წასულა ტრაპიზონში, იქედან კი სტამბულში, როგორც ჩანაწერებიდან ჩანს ბუხვალდი ოსმალების მიმართ კეთილგანწყობილი პიროვნებაა. მათ შესახებ ის აღნიშნავს, რომ ოსმალები ცდილობენ მოაწესრიგონ საქალაქო

ცხოვრება. სადაც კი ვიყავი, - წერს ბუხვალდი, - ყველგან მშენებლობები მიმდინარეობს. ოსმალები დიდი პატივისცემით ეპყრობიან ევროპელებს, რომლებიც ოსმალეთის მიმართ კეთილად არიან განწყობილნი, ეს მე ყველგან ვიგრძენი. ასეთი დამოკიდებულება არ იგრძნობა რუსეთში და რუსეთის მიერ დაპყრობილ ხალხებში, სადაც ევროპელებს ცივად ხვდებიან. ეს მე ვიგრძენი თბილისში, ბაქოში და სხვა ქალაქებში. ბათუმის შესახებ ბუხვალდი აღნიშნავს, რომ იგი ოსმალური ქალაქია, მცხოვრებლები ოსმალები არიან, გაჩაღებულია ალებ-მიცემობა, ხალხი ძალიან სტუმართმოყვარეა. თუმცა ავსტრიელი იმაზეც მიუთითებს, რომ ქალაქში არიან ბერძნები, სომხები, ზანგები და ევროპელებიც. ბუხვალდი ამჯერად აღნიშნავს, რომ ბათუმის ნავსადგური კეთილმოწყობილია, იქ საკმაო სამუშაოები ჩაუტარებია ოსმალეთის ხელისუფლებას. როგორც შევიტყვე ქალაქში ჩამოსულა ოსმალეთის ხელისუფლების მაღალჩინოსანი, მოუწვევია თათბირი, მიუცია ადგილობრივი ხელისუფლებისთვის დავალება, რომ მოეწესრიგებინა ბათუმის პორტი, თან დიდი თანხების მიცემას დაპირებია. თანხები მართლაც წამოსულა სტამბულიდან, თან ცენტრიდან ბევრი მუშაც ჩამოსულა და დაუწყიათ პორტისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის კეთილმოწყობა. რამდენიმე ხანში სერიოზული სამუშაოები ჩაუტარებიათ, გაკეთდა პორტთან მისასვლელი გზები, გაფართოვდა პორტის მიმდებარე ტერიტორია, დაუწყიათ ახალი ნავსადგომის მშენებლობა, მიმდინარეობდა სამუშაოები ზღვასთან ახლოს მდებარე მდინარეზე ხიდის ასაშენებლად. ოსმალები ხვდებიან, რომ ბათუმის ნავსადგური ერთ-ერთი ხელსაყრელია შავიზღვისპირეთში და საჭიროა მისი კეთილმოწყობა. ეს აზრი ოსმალებში განსაკუთრებით მაშინ განმტკიცებულა, რაც ოსმალეთმა, არც თუ ისე დიდი ხნის წინ, გადაიტანა დიდი

ომი რუსეთთან. ისინი კარგად ხვდებიან, რომ რუსეთი სწორედ ბათუმით იყო დაინტერესებული და ყველაფერს აკეთებდა მის ხელში ჩასაგდებად. ავტორი წერს: მე მქონდა საუბარი ბათუმში მყოფ მაღალჩინოსანთან და მან აღნიშნა, რომ ბათუმი უნდა გადაიქცეს მიუვალ და აუღებელ ციხესიმაგრედ, რომ აქ ვერ შემოაღწიოს მტერმა, ხელისუფლება ყველაფერს გააკეთებს იმისთვის, რომ ბათუმს ვერავინ ვერ შეხედოს ავი თვალთ. ეს არის ჩვენი უმთავრესი პორტი და აქედან შევძლებთ ჩვენი ამოცანების წარმატებით, მოხერხებულად გადაჭრას და მოგვარებას - აღნიშნავს ბუხვალდი. საყურადღებოა ერთი მომენტი. ბუხვალდი ქალაქის მოსახლეობაზე საუბრისას, არსად არ აღნიშნავს, რომ ქალაქში ქართველებიც საკმაო რაოდენობით იმყოფებოდნენ, რაც სხვა ევროპელების ჩანაწერში ნათლად ჩანს. ამით იმის თქმა შეიძლება, რომ ბუხვალდი ისე გაბრაზებული იმჟამად რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფ ხალხებზე, რომ ცდილობს გვერდი აუაროს ჭეშმარიტებას, ან კიდევ შეიძლება მას ბათუმში მცირე ხნის ყოფნისას, რასაც თვითონ აღნიშნავს, მართლაც არ შეხვედრია ქართველები, თუმცა ეს ძნელი დასაჯერებელია (სპსია, კავკასიის ფონდი № 578, საქმე 1235, ფურც.335).

ბუხვალდისაგან განსხვავებით, ბათუმში ქართველების დიდი რაოდენობით ყოფნაზე საუბრობს 1837 წელს ბათუმსა და ტრაპიზონში მყოფი ინგლისელი ოფიცერი დუგლას სტივენსი. აღსანიშნავია ის, რომ სტივენსი და მისი თანხმლები კიდევ ერთი ინგლისელი მარტინ ჰოვარდი ბათუმში ჩამოსულან ოზურგეთიდან. ისინი ასევე ნამყოფი იყვნენ თბილისში, ქუთაისში და ზუგდიდში. ინგლისელები მცირედ, მაგრამ მაინც საინტერესო ცნობებს გვაწვდიან ამ ქალაქების შესახებ. ოზურგეთის შესახებ ინგლისელი აღნიშნავს, რომ ამ

ადგილას ის მხოლოდ სამი დღე გაჩერდა. მისი აზრით ოზურგეთს ქალაქი არ ეთქმის. სულ ერთი ქუჩაა და მხოლოდ სამი შედარებით კეთილმოწყობილი სახლი, რომელთაგანაც ერთი ოზირგეთის ხელმძღვანელს ეკუთვნის. ოზურგეთის აღმოსავლეთ მხარეს არის დიდი მინდორი, სადაც შაბათსა და კვირას იმართება დიდი ბაზრობა, ირევა უამრავი ხალხი, ვაჭრობენ ძირითადად სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმით, განსაკუთრებით ბევრი მუშტარი ჰყავს მსხვილფეხა საქონელს, რომელიც დიდი რაოდენობით ჩამოჰყავთ გლეხებს. ავტორი აღნიშნავს: „მე სწორედ იმ დროს მომიწია ოზურგეთში ყოფნა, როდესაც ასეთი ბაზრობა გაიმართა, ვაჭრებს შორის ოსმალებიც იყვნენ, რომელებიც ფარჩეულობას, ქიმიშისა და ფინიკს ჰყიდნენ. როგორც გავიგე, ჩხუბი არცთუ ისე იშვიათად იმართება მოვაჭრეებს შორის, სამწუხაროდ, არ მომეცა ამ მხარის უკეთ გაცნობის საშუალება, რადგანაც ძალიან მალე მომიწია მისი დატოვება“.

იმერეთის შესახებ სტივენსი ამბობს შემდეგს: „როგორც გავიგე, ქუთაისი, სადაც მე ვიყავი, ეკუთვნოდა იმერეთის სამეფოს და იყო მისი დედაქალაქი. ამ სამეფოს დიდი ხნის განმავლობაში მართავდა მეფე სოლომონი, რომელიც გმირულად იბრძოდა რუსთა წინააღმდეგ, იგი დამოუკიდებლობის მედროშე იყო და ხალხის უდიდესი მხარდაჭერით სარგებლობდა, ნოსტალგია მის შესახებ ახლაც კი იგრძნობა ქუთაისში. სოლომონი დაამარცხეს და განდევნეს რუსებმა ოსმალეთში, სადაც ის გარდაიცვალა. ქუთაისი სხვა ქალაქებთან შედარებით დიდია და ასევე მოწესრიგებული. რუსულმა ხელისუფლებამ, რომელიც ქუთაისს განაგებს, დაიწყო სამუშაოების ჩატარება გზების მოსაწესრიგებლად. მდინარე რიონზე დაწყებული ხიდის მშენებლობა აქ მეტი კეთილმოწყობილი ნაგებობაა, არის საავადმყოფოს ქსენონი,

რამდენიმე სასტუმრო. აქაური მცხოვრებნი ამაყი და თავდაჯერებული ხალხია. უყვართ ქეიფი დუქნებში, რომლებიც რატომღაც ბევრი მეჩვენა. საინტერესოა აქაური ქორწილიც, რომლის დროსაც ახალშეუღლებულები ეტლით სეირნობენ მთელ ქალაქში, თანმხლები პირები იარაღს ჰაერში ისვრიან და ყველას აცნობებენ რომ ქორწილია. აქაური რუსული ადმინისტრაცია უცხოელების მიმართ ექვიანობით გამოირჩევა. ეს მე და ჩემმა მეგობარმა ვიგრძენით პირველი დღიდანვე, როდესაც ჩვენ გავჩერდით ერთ სასტუმროში. იქაურობა მალევე დავტოვეთ და გავემართეთ მეზობელ მხარეში, რომელსაც აქაურები სამეგრელოს ემახიან, იქედან გვინდოდა აფხაზეთში გადასვლა, მაგრამ ეს ვერ შევძელით“. მართლაც, სტივენსი ზუგდიდიდან ოზურგეთში წამოვიდა, იქედან კი ბათუმსა და ტრაპიზონში იმყოფებოდა, თუ რატომ შეცვალა მან მარშრუტი, ეს ცნობილი არ არის, ამის შესახებ არაფერს ამბობს, შესაძლებელია რუსებმა არ მისცეს აფხაზეთის მონახულების საშუალება, ან კიდე იყო სხვა მიზეზი, რომელიც ცნობილი არ არის(სცსია,გ.124,აღწ.14, საქმე 567, ფურც.188).

ზუგდიდის შესახებ სტივენსი ამბობს შემდეგს: „ზუგდიდი არც თუ ისე დიდი დასახლებული ადგილია. ქუთაისთან შედარებით ის გაცილებით პატარაა. სულ რამდენიმე ქუჩაა და ისიც მოუწესრიგებელი. არის რამდენიმე ახლად ნაგები ორსართულიანი სახლი. ზუგდიდიდან ძალიან ახლოს მდებარეობს აფხაზეთი, ჩვენ გვინდოდა იქ გადასვლა, მაგრამ აფხაზეთის საზღვართან დგანან რუსის ჯარისკაცები და ჩვენ არ მოგვცეს იქ შესვლის საშუალება... ზუგდიდის მოსახლეობა არაფრით არ განსხვავდება ქუთაისისა და ოზურგეთის მოსახლეობისგან, აქაც ჩოხა-ახალუხებით დადიან, ლაპარაკობენ მათ ენაზე (სტივენსი არ ამბობს მეგრულად – ო.გ. ე.მ.),

აქაური ქალები ძალიან ლამაზები და ამაყები არიან, უყვართ კარგად ჩაცმა და სამკაულების ტარება. ჩემს გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა, რომ ზუგდიდში მე ვნახე რამდენიმე ფრანგი საფრანგეთიდან ჩამოსული, ისინი იქ რამდენიმე თვეა რაც არიან. მათ მითხრეს, რომ რაღაც საქმეებზე ჩამოსულან ამ მხარეში (თუ რაზე - ამის შესახებ არაფერს ამბობს სტივენსი - ო. გ. ე.მ.). აქაც, ისევე როგორც ოზურგეთში დიდი ბაზრობა იმართება, სადაც ვაჭრობენ ყველაფრით, მათ შორის ოსმალეთიდან შემოტანილი საქონლით. სტივენსი არაფერს ამბობს სამეგრელოს სამთავროზე და მის ადმინისტრაციულ მოწყობაზე.

რაც შეეხება ბათუმს სტივენსი აქ შედარებით დიდხანს დარჩენილა და ყურადღებით შეუსწავლია ბათუმში არსებული იმდროინდელი სიტუაცია. ის ბათუმში ყოფილა დიდ ბაზრობაზე და აღნიშნავს, რომ როგორც მოვაჭრეებს, ასევე მყიდველებს შორის ვაჭრობენ ქართულად მოლაპარაკე ხალხი. სტივენსი გაკვირვებით ამბობს, რომ „ისინი ოზურგეთში, ზუგდიდშიც ვაჭრობენ და როგორც ჩანს თავისუფლად გადმოდიან ოსმალეთის ტერიტორიაზე. საინტერესოა ისიც, რომ, ოსმალის ჯარისკაცები საზღვარზე არავითარ დაბრკოლებას არ უქმნიან მათ. ერთ ადამიანს, რომელიც ზუგდიდიდან მოდიოდა სავაჭროდ ბათუმში, საზღვარზე მიუყვანია 30 სული მსხვილფეხა პირუტყვი ბათუმში გასაყიდად. ის ჯარისკაცებმა თავისუფლად გაატარეს. ასევე ბევრი ოზურგეთელი იყო ბათუმში, ისინი ჯერ ქობულეთში გამართულ ბაზრობაზე ვაჭრობენ, შემდეგ ბათუმში მიდიან სავაჭროდ, ეს ხდება სისტემატიურად. ქართველებს არა აქვთ არავითარი ხელშეშლა აქ შემოსვლის დროს და არც გასვლის დროსაც, როდესაც ნავაჭრი საქონლით უკანვე ბრუნდებიან, თუმცა, როგორც გავიგე, რუსი ჯარისკაცები მექრთამეობენ, ეს კარგად

იციან ქართველებმა, მათ ქრთამის მაგივრად არაყს უტოვებენ და ისინიც ისე თვრებიან, რომ ზოგჯერ მოვაჭრეები მათ იარაღსაც კი ართმევენ. ასევე, ბევრი ქართველი არის ტრაპიზონში გამართულ ბაზრობებზეც“.

ტრაპიზონში გამართულ ვაჭრობის შესახებ სტივენსი ამბობს, რომ ვაჭრობა გაცვლის წესით წარმოებს, თუმცა ფულითაც ხდება ვაჭრობა, ფულს ძირითადად ოსმალები თხოულობენ და თუ მყიდველს იგი არ აღმოაჩნდება, მაშინ გაცვლაზეც თანახმანი არიან. ტრაპიზონის შესახებ სტივენსი მიუთითებს, რომ აქ განსაკუთრებით აქტიურობენ ლაზისტანის ქართველები, ისინი დომინირებენ როგორც ვაჭრობაში, ასევე სხვა საქმიანობაში, განსაკუთრებით ხელოსნობაში. `ლაზები - ამბობს სტივენსი - „განთქმული ხელოსნები არიან. ისინი თავიანთ სახელოსნოებში ამზადებენ სხვადასხვა საგნებს და იქვე, ბაზრობებზე ყიდიან. დიდი გასავალი აქვს საბრძოლო იარაღებს, ასეთი ტრაპიზონში რამდენიმე ათეული სახელოსნოა, სადაც ამზადებენ დანებს, ხანჯლებს, ხმლებს, ასევე ცეცხლსასროლ იარაღებს. თუმცა ცეცხლსასროლი იარაღის გაყიდვაზე გადასახადია დაწესებული. როგორც ტრაპიზონში შევიტყვე, მთავრობას გადაწყვეტილი აქვს, კატეგორიულად აკრძალოს ცეცხლსასროლი იარაღის ოსმალეთის საზღვრებს გარეთ გატანა, საზღვარზე გამკაცრდება კონტროლი. ამ გადაწყვეტილების თანახმად, თუ ვინმეს საზღვარზე აღმოუჩენენ იარაღს, მას ციხეში უკრავენ თავს. ბათუმში ასეთი სახელოსნოები მე არ მინახავს. სტივენსი იმაზეც საუბრობს, რომ ბათუმის ოლქის მმართველობაში ძირითადად ოსმალები არიან, ხოლო ტრაპიზონის მმართველობაში კი მთავარი ადგილები ლაზების ხელშია“. ეს ძალიან საინტერესო ცნობაა.

სტივენსი იმასაც აღნიშნავს, რომ „ბათუმში ბაზრობებზე არის პურის საცხობები, სადაც აცხობენ ქართულ პურს, რომელსაც აქაურები ლავაშს ეძახის. სტივენსი გადასახადებზეც საუბრობს და ამბობს, რომ ბათუმის და მისი შემოგარენის მოსახლეობას სულ სხვა გადასახადები აქვთ, ვიდრე ტრაპიზონის მოსახლეობასო. ტრაპიზონში კი განსხვავებული გადასახადებია. გადასახადს ბათუმის მხარეში სულთნის მიერ სპეციალურად გამოგზავნილი მოხელეები კრეფენ, ხოლო ტრაპიზონში კი ეს საქმე ადგილობრივ ხელისუფლებას აბარია. გადასახადებზე უარის თქმამ შეიძლება გადამხდელი ციხეშიც კი მოახვედროს, ან პირიქით, ხალხის თანდასწრებით გაროზგონ. ასეთ შემთხვევას მე შევესწარი ტრაპიზონში, სადაც ერთი კაცი, რომელიც სისტემატიურად არიდებდა თავს გადასახადს, მრავალგზის გაფრთხილების მიუხედავად, მოედანზე გაროზგეს. თუმცა ასეთ ქმედებას ბათუმში ვერ გაბედავენო, ასე მითხრეს აქაურებმა და როდესაც მიზეზი ვკითხე თუ რატომ მეთქი, მიპასუხეს, ბათუმის მხარეში აჭარლები ცხოვრობენ, ისინი კი ქართველური მოდგმის ხალხია, სახიფათონი არიან და შეიძლება ასეთმა მოქმედებამ, არეულობა გამოიწვიოს, ამიტომ მათთან სიფრთხილეს იჩენს ოსმალეთის ხელისუფლება“. აი ასეთი საყურადღებო ცნობები დატოვა ბათუმის, ტრაპიზონის, ოზურგეთის, ზუგდიდისა და ქუთაისის შესახებ ინგლისელმა სტივენსმა (სცსია, ფ. 124, აღწ. 14, საქმე 569, ფურც. 5-34).

1842 წელს ბათუმში სამხედრო მისიით იმყოფებოდა რუსეთის არმიის ოფიცერი, პოლკოვნიკი ი. პროსკურიაკოვი. მან ბათუმის შესახებ საინტერესო ჩანაწერები დატოვა. პროსკურიაკოვი აღნიშნავს, რომ ბათუმს შეიძლება ქალაქი ვუწოდოთ. იგი აღნიშნავს, რომ ბათუმში არის რამდენიმე საინტერესო ნაგებობა, მეჩეთი. ი. პროსკურიაკოვი მიუთი-

თებს იმაზე, რომ ბათუმის ყურის მიმდებარე ტერიტორიაზე მიმდინარეობს მშენებლობები, ხოლო ყურეს სამხრეთი ნაწილი უკვე საკმაოდ დასახლებული ადგილია. ასევე სამშენებლო სამუშაოები სწარმოებდა ყურეს აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ი. პროსკურიაკოვი აღნიშნავს რომ ბათუმი არის ოლქის ცენტრი, რომელსაც ოსმალურად სანჯაყი ეწოდება. ბათუმს განაგებდნენ სანჯაყბეგები, ქალაქს ჰყავს აგრეთვე მოსამათლე, რომელიც ცალკე შენობაში ზის. იგი ითვლება აგრეთვე მთელი ბათუმის მხარის მოსამართლედაც. პროსკურიაკოვი იმაზეც მიუთითებს, რომ ადრე ქალაქის ტერიტორიაზე მდებარეობდა სიმაგრის ქონგურებიანი გალავანი. არის ეკლესიის ნანგრევები, რომელიც მან თვითონ ნახა. ყურეს დასავლეთ ნაწილში და ბაზრობისათვის გამოყოფილია ადგილი, ამავე ნაწილში მდებარეობს ბათუმის სანჯაყბეგისა და ინგლისის რეზიდენტის სახლი, ცოტა მოშორებით კი რამდენიმე დუქანია, საიდანაც საღამოობით არც თუ იშვიათია აყალმყალი. ინგლისის რეზიდენტმა მოსთხოვა ბათუმის სანჯაყბეგს, რომ ეს დუქნები გადაეტანა სხვა ადგილას, მაგრამ ჯერჯერობით უშედეგოდ. ი. პროსკურიაკოვი იმაზეც მიუთითებს რომ ამ პერიოდის ბათუმი ითვლიდა 300-ზე მეტ სახლს და ორივე სქესის 2000-მდე მცხოვრებს. რაც შეეხება მოსახლეობას ი. პროსკურიაკოვი მიუთითებს, რომ ქალაქში ისმის ძირითადად ქართული და ოსმალური ლაპარაკი, თუმცა ქართული გაცილებით ჭარბობს. მოსახლეობის ძირითადი ნაწილი დაკავებულია ნაოსნობით და ვაჭრობით. ქალაქის შემოგარენსაც შეეხო პროსკურიაკოვი, იგი მიუთითებს, რომ „ქალაქის შემოგარენი ჭაობითა და ჯაგნარით არის დაფარული. ქალაქის ჰავა მეტად მავნეა, ქალაქში მძვინვარებს ენით აუწერელი, მეტად საშინელი ციება, რომელსაც ადამიანთა სიცოცხლე ეწირება. ამის გამო

ზაფხულობით ბათუმელები ტოვებენ ქალაქს და მიდიან მთებში“. ი. პროსკურიკოვის შეხედულება ძალიან საყურადღებოა იმდროინდელი ბათუმის ისტორიის შესასწავლად (სცსია, ფ. 124, აღწ. 14, საქმე 569, ფურც. 89-96).

დასკვნა

ამრიგად, წარმოდგენილ სამეცნიერო ნაშრომში საუბარია უცხოელი მოგზაურების, სწავლულების, სამხედრო პირების შესახებ, რომლებიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში იმყოფებოდნენ როგორც ამ მხარის ოსმალთა მფლობელობის ასევე რუსეთის ცარიზმის ოკუპაციის დროსაც. მათ საინტერესო ცნობები დაგვიტოვეს აღნიშნული რეგიონის პოლიტიკური, საზოგადოებრივი, სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული და საგანმანათლებლო ცხოვრების შესახებ. ეს მასალები უნიკალური და უძვირფასესია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს წარსული ისტორიის შესწავლის საქმეში.

გამოყენებული წყაროები:

1. Sakartvelos Tsent'raluri Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, P.124, Aghts'.14, Sakme 569, Purts. 5-34. (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ.124, აღწ.14, საქმე 569, ფურც. 5-34);
2. Sakartvelos Tsent'raluri Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, P.124, Aghts'.14, Sakme 569, Purts. 89-96. (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ.124, აღწ.14, საქმე 569, ფურც. 89-96);
3. Sakartvelos Tsent'raluri Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, P.124, Aghts'.14, Sakme 567, Purts. 100. (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ.124, აღწ.14, საქმე 567, ფურც.100);

-
4. Sakartvelos Tsent'raluri Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, P.124, Aghts'.14, Sakme 567, Purts. 188. (საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ისტორიული არქივი, ფ.124, აღწ.14, საქმე 567, ფურც.188);
 5. Sank't'-P'et'erburgis Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, K'avk'asiis Pondi 574, Sakme 1234, Purts. 11. (სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ისტორიული არქივი, კავკასიის ფონდი № 574, საქმე 1234, ფურც.11);
 6. Sank't'-P'et'erburgis Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, K'avk'asiis Pondi 574, Sakme 1234, Purts.67. (სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ისტორიული არქივი, კავკასიის ფონდი № 574, საქმე 1234, ფურც.67);
 7. Sank't'-P'et'erburgis Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, K'avk'asiis Pondi 574, Sakme 1234, Purts. 99-101. (სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ისტორიული არქივი, კავკასიის ფონდი № 574, საქმე 1234, ფურც. 99-101);
 8. Sank't'-P'et'erburgis Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, K'avk'asiis Pondi 574, Sakme 1234, Purts. 118-124. (სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ისტორიული არქივი, კავკასიის ფონდი № 574, საქმე 1234, ფურც. 118-124);
 9. Sank't'-P'et'erburgis Sakhelmts'ipo Ist'oriuli Arkivi, K'avk'asiis Pondi 574, Sakme 1235, Purts.335. (სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ისტორიული არქივი, კავკასიის ფონდი № 578, საქმე 1235, ფურც. 335).